

Naturskyddsföreningen

Ge oss kraft
att förändra
Pg.90 1909-2

Policy
Jordbruk och
livsmedelsförsörjning

Innehåll

Framtidens jordbruk	5
Jordbrukets förutsättningar och utveckling	6
Dagens jordbruk	6
Vad styr jordbruket?	7
<i>WTO och handel</i>	7
<i>EU-politik</i>	8
<i>Nationell jordbrukspolitik</i>	8
Nya förvaltningsprinciper för jordbruket	9
Livsmedelstrygghet	9
Ekosystemansatsen, försiktighet och substitution	9
Förorenaren betalar och kollektiva nyttigheter ersätts	10
Tillgång till information och delaktighet	11
Handel	11
Framtidens jordbruk – ekologisk och agroekologisk produktion	14
Jordbrukets belastning på ekosystemen - förslag till åtgärder	16
Biologisk mångfald	16
Kemikalier	18
Klimatpåverkan och klimatanpassning	20
Växtnäring – kväve och fosfor	22
<i>Kväve</i>	23
<i>Fosfor</i>	24
Mark – användning och kvalitet	25
Vatten	26
Andra centrala frågor för jordbruket	28
Djurhållning	28
Genteknik	29
Konsumtion	29

Framtidens jordbruk

Framtidens jordbruk ska försörja en växande befolkning med livsmedel, bidra till ett hållbart nyttjande av jordens resurser och ekosystem, och dessutom anpassas till ett föränderligt klimat. Det är en stor utmaning som kräver nya förhållningssätt. FN:s generalsekreterare uttrycker det som att ”Business as usual is not an option”.

Det är hög tid att välja väg för att skapa jordbrukssystem som är ekologiskt, ekonomiskt och socialt hållbara. Det är en stor omställning som berör hela världen. Hur framtidens jordbruk utformas kommer att vara helt avgörande för möjligheten att nå en global hållbar utveckling. Väljer vi rätt väg får vi ett klokt brukande av jorden som inte bara kommer att kunna försörja jordens växande befolkning med livsmedel, utan även vara av central vikt för att dämpa klimatförändringarna och minska utarmningen av våra gemensamma resurser.

Det globala jordbruket ska i framtiden försörja en växande befolkning med nödvändiga produkter som livsmedel, foder, fibrer och bioenergi. Minst lika viktigt är att stärka jordbruket som producent av andra tjänster som är centrala för människans välbefinnande och utveckling. Det handlar om ekosystemtjänster som biologisk mångfald, luft- och vattenrening, klimatstabilisering, erosionskontroll, pollinering av grödor, naturlig skadedjursbekämpning, samt kulturella, sociala och estetiska värden.

Det framtida jordbruket måste i högre grad ta sin utgångspunkt i och anpassas till de lokala förutsättningarna, d v s klimat, jordart, vattentillgång o s v. Det är ett jordbruk som kräver kunskap om ekologi och som inte är beroende av kemiska insatsmedel som konstgödsel och kemiska bekämpningsmedel, som bättre tar till vara de lokala vattenresurserna, arbetar med varierade växtföljder och drar nytta av och stärker den biologiska mångfalden. Omställningen till ett hållbart jordbruk måste ske i hela världen, så även i Sverige. Naturskyddsföreningen vill se ett aktivt, ekologiskt jordbruk i hela Sverige. Jordbruket kommer även i framtiden att vara viktigt för sysselsättningen i många av världens länder.

Utvecklingen av ett hållbart jordbruk förutsätter ändrade konsumtionsmönster, i synnerhet i hög- och medelinkomstländer. En viktig faktor är minskad konsumtion av animaliska produkter i länder där konsumtionen idag är för hög, exempelvis Sverige. Detta är centralt för att klara klimatutmaningen och andra miljöproblem som övergödning och minskad spridning av kemikalier. En lägre konsumtion av animaliska produkter minskar också behovet av foderproduktion, vilket frigör mark för odling av livsmedel, fibrer och bioenergi. Djuren är emellertid viktiga även i ett framtida hållbart jordbruk. Bete på naturbetesmarker behövs för den biologiska mångfalden och stallgödsel utgör en central del av näringstillförseln till åkern.

Omfattande förändringar av jordbrukssystemet krävs och tydliga och kraftiga styrmedel är nödvändiga för ändrade konsumtionsmönster, stärkta ekosystemtjänster och ett hållbart jordbruk som kan ge tryggad livsmedelsförsörjning för alla världens människor.

Jordbrukets förutsättningar och utveckling

Dagens jordbruk

Världen över ser jordbruket olika ut men utvecklingen följer ungefär samma mönster – från system som byggde på solenergi och nyttjande av lokala förutsättningar, d v s jordart, vattentillgång, muskelkraft, klimat m m, till storskaliga, specialiserade system som förutsätter fossil energi och insatsmedel som konstgödsel och kemiska bekämpningsmedel. I stora delar av världen har de nya systemen fört med sig ökad välfärd och minskad hunger, men det har särskilt i Nord skett på bekostnad av ekosystemens tillstånd och inneburit en negativ klimatpåverkan.

Jordbruket ger en rad livsnödvändiga ekosystemtjänster, t ex livsmedel, energi, fibrer, biologisk mångfald, pollinering, nedbrytning av organiskt material och kvävefixering. Jordbruket ger också kulturella och estetiska värden som ofta är en förutsättning för rekreation och landsbygdsutveckling genom t ex turism och upplevelseindustri. Dessutom är odlingslandskapet bärare av våra traditioner och vår historia.

Stora delar av dagens jordbrukssystem skapar omfattande miljöproblem och bidrar till att jordens resurser, såväl ekosystemtjänster och naturtillgångar som fosfor och olja, utarmas. Problem som måste lösas är t ex övergödning, förlust av biologisk mångfald, utsläpp av växthusgaser, föroreningar i livsmedel och omgivande miljö, erosion och klimatpåverkan.

Det specialiserade, energi- och kemikalieintensiva jordbruket – kemikaliejordbruket – dominerar idag i vissa delar av världen, exempelvis i Sverige. I vissa regioner, t ex Mellansverige, odlas enbart spannmål, oftast foderspannmål, medan andra regioner domineras av djurhållning. Parallellt med primärproduktionens omvandling har även förädlingsindustrin och livsmedelshandeln förändrats. Regional prägel har på många platser ersatts av storskalighet och centralisering. Men vid sidan av detta har andra produktionsformer funnits kvar eller vuxit fram, exempelvis ekologisk produktion. I Sverige följer största delen av den ekologiska produktionen beslutade kriterier, den kontrolleras, märks och säljs sedan miljömärkt. I andra delar av världen finns småskaligt jordbruk som inte alltid är miljömärkt/certifierat men i praktiken är ekologiskt delvis därför att brukarna saknar resurser för inköp av kemiska insatsmedel, men främst eftersom många har kunskap om hur man brukar jorden hållbart.

Jordens isfria landyta täcks till nästan 40 procent av åker- och betesmark, varav åkern utgör ca 12 procent. Jordbruket har i olika former under historiens gång trängt undan 70 procent av gräsmarkerna, 50 procent av savannerna och 27 procent av de tropiska regnskogarna. Den allra största delen av världens åkermark används idag till livsmedelsproduktion, varav ungefär hälften används till produktion av djurfoder. Några få procent används för produktion av bioenergi och fibrer. Dessutom används viss areal för produktion av produkter som tobak, vin, kaffe och te. Det svenska jordbruket minskar i termer av såväl odlad yta som antal jordbruksföretag och antal husdjur. Omkring sju procent av den svenska landytan är uppodlad – vall och spannmål är de dominerande grödorna.

Idag produceras tillräckligt mycket mat för att mätta jordens befolkning, ändå är

omkring en miljard människor kroniskt undernärda. Det finns många orsaker, men krig och konflikter, brist på köpkraft, ojämn fördelning av resurser, omfattande svinn och för hög konsumtion av animaliska produkter i rika länder är några av de mest centrala. Framtidens jordbruk ska mätta allt fler munnar. Om dagens konsumtionsmönster kvarstår, uppskattas produktionen av mat behöva öka med omkring 60 procent till mitten av seklet. I denna beräkning ingår en fortsatt hög konsumtion av kött, som genom foderproduktionen tar mycket stora arealer i anspråk. Det finns enligt FAO mer land att odla upp, men arealen blir mycket liten om man samtidigt tar hänsyn till att ytterligare avskogning bör undvikas och att stora arealer jordbruksmark går förlorade varje år på grund av felaktiga brukningsmetoder. Dessutom finns den potentiellt odlingsbara marken inte alltid där behovet av att öka livsmedelsproduktionen är som störst.

Av de människor som lever i fattigdom bor ca 70 procent på landsbygden. Många av dem går till sängs hungriga varje kväll. Att öka produktionen av livsmedel där de bor är ett steg på vägen mot en trygg tillgång till mat, men för att nå hela vägen fram krävs även många andra fattigdomsbekämpande åtgärder. Jordbruket sysselsätter en majoritet av befolkningen i låginkomstländer medan enbart några procent i Nord är lantbrukare. Vidareförädling av jordbrukets råvaror skapar dock många arbetstillfällen. I t ex Sverige arbetar totalt ca 10 procent av de yrkesverksamma i jordbruk och förädling.

Vad styr jordbruket?

Hur jordbruket utformas styrs i hög grad av den tekniska och ekonomiska samhällsutvecklingen inklusive rådande jordbrukspolitik. Efterfrågan på världsmarknaden och lokala marknader påverkar de enskilda företagens beslut och vägval. Dessutom inverkar strukturer och inriktningar inom t ex insatsmedels- och förädlingsindustrin. Även kunskapsnivån, erfarenheter och traditioner är mycket viktiga för hur jordbruket utformas, särskilt i Syd.

Jordbruksindustrin domineras av ett fåtal multinationella företag som ofta kontrollerar flera led av produktionskedjan, exempelvis kan samma företag dominera marknaden för såväl utsäde och insatsvaror som kemiska bekämpningsmedel och konstgödsel. Jordbruket i Sverige regleras idag på olika nivåer, i första hand genom WTO:s jordbruksavtal, EU:s gemensamma jordbrukspolitik (CAP) och genom svensk nationell politik. Liknande system finns i olika delar av världen. Därutöver finns många internationella konventioner, t ex konventionen om biologisk mångfald.

WTO och handel

Även om den globala handeln med jordbruksprodukter ökar stadigt konsumeras fortfarande de allra flesta jordbruksprodukter (ca 90 procent) i de områden där de har producerats. Den globala handeln med jordbruksprodukter är emellertid stor nog att påverka det lokala priset. De flesta av världens länder är medlemmar i Världshandelsorganisationen (World Trade Organisation, WTO), som arbetar för en friare handel.

Två överenskommelser är grundläggande; dels att en importtull på en viss vara ska vara densamma för alla länder ("lika behandling"), och dels att importerade varor och tjänster ska behandlas på samma villkor som de inhemska. WTO:s medlemsländer har gått med på att respektera maxnivåer för exportstöd och tullar för jordbruksprodukter, samt för nationella jordbruksstöd, så kallat internstöd. När det gäller import till EU har de minst utvecklade länderna särskilda avtal som garanterar försäljning på EU:s marknader.

EU-politik

EU:s gemensamma jordbrukspolitik (the Common Agricultural Policy, CAP), står för ca 40 procent av EU:s totala budget. CAP utgör omkring en procent av EU-ländernas samlade BNP och 2,5 procent av deras totala offentliga utgifter. Huvuddelen av pengarna går till inkomst- och marknadsstöd och enbart omkring en fjärdedel satsas på miljöåtgärder och landsbygdsutveckling. Inom EU finns utöver CAP även andra överenskommelser som är centrala för jordbruket; till exempel nitratdirektivet, habitat- och fågeldirektiven samt bekämpningsmedelsdirektiven.

Jordbrukspolitikens mål är än idag ungefär desamma som i Romfördraget från 1957: att CAP ska garantera en stabil försörjning av livsmedel till rimliga priser, ge jordbrukarna en skälig levnadsstandard samtidigt som jordbrukssektorn moderniseras samt att göra det möjligt för jordbruket att fortsätta i alla delar av EU.

Nationell jordbrukspolitik

Innan Sverige blev EU-medlem dominerades den svenska jordbrukspolitikerna av centrala prisöverenskommelser och gränsskydd (importbegränsningar och exportsubventioner). I prisöverenskommelserna förhandlades inhemska produktpriser mellan näringen och regeringen. Politiken stödde strukturrationalisering i form av koncentration av djurhållning till vissa regioner och sammanslagning av gårdar till större enheter. I och med EU-medlemskapet 1995 började CAP att gälla även i Sverige och är idag den dominerande politiska styrningen av det svenska jordbruket. Det finns dock utrymme för nationell styrning och lagstiftning såväl inom CAP som genom till exempel miljöbalken och djurskyddslagstiftningen. Det svenska jordbruket ska också styras av miljökvalitetsmålen, som driver på utvecklingen av nationella handlingsplaner samt målsättningar inom till exempel Helsingforskonventionen.

Nya förvaltningsprinciper för jordbruket

För att klara utmaningarna mänskligheten står inför krävs nya förhållningssätt grundade i några centrala förvaltningsprinciper som ska vara utgångspunkt för allt jordbruk.

Livsmedelstrygghet

Jordbruket ska producera mat till jordens befolkning. Vid konkurrens om åkermarkens nyttjande ska hållbar livsmedelsproduktionen vara prioriterad och marken i högre grad producera sådant som människor kan äta direkt. Konkurrens uppstår eftersom marken även kan användas för att producera t ex bioenergi, fibrer och biologisk mångfald.

Naturskyddsföreningen anser:

- att alla människor har rätt till livsmedelstrygghet, vilket enligt FAO:s definition innebär att alla människor vid alla tidpunkter har fysisk och ekonomisk tillgång till tillräckligt med näringsriktig och säker föda som uppfyller deras näringsbehov och matpreferenser och möjliggör ett aktivt och hälsosamt liv,
- att rent vatten är ett livsmedel som alla människor har rätt till i tillräcklig mängd vid alla tidpunkter och till en rimlig kostnad.

Ekosystemansatsen, försiktighet och substitution

Ekosystemansatsen innebär att man i planering och genomförande av t ex jordbruksproduktion utgår från förutsättningarna i ekosystemen och samhället. Fungerande ekosystem är nödvändiga för hållbarhet. Olika ekosystem klarar påverkan från människor, klimatförändringar m m olika väl. Somliga tål stress bra medan andra system snabbt förändras och inte längre ger samma ekosystemtjänster. Jordbruksproduktion påverkar i hög grad ekosystemen och dess tjänster, t ex biologisk mångfald och kväve- och fosforcykeln. Utan tjänsterna äventyras människans och andra arters överlevnad. Ekosystemansatsen kräver en fördjupad förståelse för såväl näringsämnenas kretslopp, markmikrolivet, nyckelarter som för hur olika andra ekosystem samverkar. Dessutom krävs insikt i ekosystemens ekonomiska, sociala, religiösa, andliga och ceremoniella värden.

Lantbruksföretaget och andra biologiska produktionssystem är beroende av de biologiska förutsättningarna på fastigheten. Det är inte möjligt att fritt välja eller snabbt byta produktionsinriktning. Följaktligen måste samhället erbjuda tydliga spelregler för jordbrukets aktörer. Med långsiktighet och smart utformad politik är det fullt möjligt för länder och regioner att gå före och tjäna marknadsfördelar på ny teknik och efterfrågade produkter samtidigt som samhällets kostnader i form av t ex miljöskador minskar.

En annan förutsättning för ekosystemansatsen är försiktighetsprincipen. Den innebär att åtgärder ska vidtas även om osäkerhet om miljöhot råder. Hur stor risk man är villig att ta är i grund och botten en värdering och beslutas ofta på övergripande sam-

hällsnivå. Försiktighetsprincipen finns reglerad i den svenska miljöbalkens allmänna hänsynsregler, MB 2 kap 3 §.

En annan central princip är substitutionsprincipen som innebär att en kemikalie eller en kemisk produkt ska bytas ut mot en annan eller bytas mot en teknologi som inte innefattar kemikalieanvändning om det medför att miljö- och hälsorisker kan minskas. Alla substitutionsbeslut ska baseras på bästa tillgängliga kunskap. Beslut om substitution ska tas även om riskens storlek inte kan kvantifieras. Substitutionsprincipen, även kallad «produktvalsprincipen», regleras i miljöbalken, MB 2 kap 4 §.

Naturskyddsföreningen anser:

- att förvaltning av jordbruket ska bedömas och regleras utifrån ekosystemansatsen samt försiktighets- och substitutionsprincipen,
- att politiken ska ange förutsägbara och tydliga spelregler för jordbrukets aktörer.

Förorenaren betalar och kollektiva nyttigheter ersätts

Principen om förorenarens betalningsansvar (Polluter Pays Principle, PPP) innebär att förorenare ska betala dels kostnaden för att motverka miljöproblem, dels kostnaden för de skador som drabbar andra än förorenaren. Exempel på tillämpningar av PPP inom jordbrukssektorn är miljöskatter på konstgödsel och kemiska bekämpningsmedel. Idag tillämpas PPP i mycket liten omfattning i jordbrukssektorn.

Jordbruksproduktionen påverkar miljön negativt men ger samtidigt många kollektiva nyttigheter. Det är värden som alla kan ta del av, men som idag inte hanteras på marknaden. Exempel är ett öppet landskap och ekosystemtjänster som biologisk mångfald och livsmiljöer för hotade arter. Alla näringar ska stå för sin negativa miljöpåverkan och få betalt för kollektiva nyttigheter. Här skiljer sig inte jordbruket från andra näringar. Det som särskiljer jordbruket däremot är mängden kollektiva nyttigheter som skapas.

I Riodeklarationen finns principen om gemensamt men differentierat ansvar, som uttrycker ett erkännande av länders olika ekonomiska och tekniska förmåga att agera mot miljöproblem.

I dagsläget har många låginkomstländer svårt att stödja den inhemska jordbruksproduktionen medan USA, EU och andra rika länder kan satsa på sektorn. En stor del av dagens jordbrukssubventioner strider mot principerna ovan. Marknadsordningarna och inkomststöden inom EU:s gemensamma jordbrukspolitik (CAP) är exempel på miljöskadliga subventioner eftersom de främst premierar kemikaliejordbruk med erkända miljöskador. I CAP finns även stöd till miljö- och landsbygdsutveckling, det s k landsbygdsprogrammet, som utgör ca 25 procent av hela CAP. För att förändra jordbruket i Sverige och övriga EU i en hållbar riktning är det av yttersta vikt att fördelningen av de stora resurser som finns inom CAP bygger på principerna ovan. Följaktligen ska inkomststöden tas bort och landsbygdsprogrammet förstärkas.

Naturskyddsföreningen anser:

- att principen om att förorenaren ska betala ska tillämpas fullt ut,
- att miljöskadliga subventioner ska avskaffas,
- att jordbruket ska ersättas ekonomiskt för de kollektiva nyttigheter och andra samhällsvärden det producerar,
- att CAP enbart ska ersätta kollektiva nyttigheter och andra samhällsvärden. Följaktligen ska dagens landsbygdsprogram utökas kraftfullt och inkomststöden avvecklas, inte minst ska alla subventioner till tobaksodling upphöra snarast.

Tillgång till information och delaktighet

En förutsättning för en hållbar förvaltning av mark- och vattenresurser är öppenhet, tillgång till information och möjlighet för jordbrukare och andra relevanta aktörer att aktivt delta i utformningen av skötsel och brukande. Brist på öppenhet underminerar möjligheterna till ansvarsutkrävande och folkligt deltagande och ökar dessutom risken för korruption, inte minst i vissa utvecklingsländer. Inom EU ska Århuskonventionen garantera rätten till information från offentliga myndigheter, rätten att delta i beslutsprocesser och rätten till rättslig prövning inom miljöområdet. Likartade funktioner behövs även på jordbruksområdet, särskilt när det gäller småbrukares delaktighet i Syd.

Naturskyddsföreningen anser:

- att öppenhet, tillgång till information och jordbrukares delaktighet i utformning av skötsel och brukande gynnar en hållbar förvaltning av mark- och vattenresurser.

Handel

Jordbruket är beroende av de lokala förutsättningarna och påverkar samtidigt gemensamma resurser, t ex vatten och luft, som inte är prissatta på marknaden. Eftersom marknadspriset på en vara inte speglar i vilken grad miljön har förorenats eller kollektiva nyttigheter har stärkts, kan inte marknaden ensamt styra jordbruksproduktionen. Vanligen är det kortsiktig, ekonomisk lönsamhet som avgör var och hur en vara produceras. Man rationaliserar och flyttar produktionen till områden och länder där storleksfördelar kan uppnås, lönerna är lägst osv. Men om miljöproblem eller kollektiva nyttigheter inte speglas i priset, fattar producenten och konsumenten beslut som inte är optimala ur ett samhällsperspektiv. Detta nödvändiggör politiska styrmedel, t ex lagar och skatter eller ersättning för kollektiva nyttigheter. Beroendet av och påverkan på biologiska system är också skäl till att handel med livsmedel inte fullständigt kan hanteras på samma sätt som handel med många andra varor.

Handel är ett verktyg för utveckling av ett hållbart jordbruk förutsatt socialt hän-

synstagande och att miljöpåverkan ingår i varans pris. Handelspolitiken bör utformas så att fattigdomsbekämpning och livsmedelstrygghet främjas. Ett av målen med handelspolitiken är fungerande marknader, vilka stimulerar investeringar i jordbrukssektorn och är centrala för ökad livsmedelstrygghet och fattigdomsbekämpning. Det är därför viktigt att fattiga länder som behöver bygga upp fungerande marknader får möjlighet att göra det. De kan därför i ett övergångsskede behöva skydda sina marknader från importerade livsmedel.

Naturskyddsföreningens utgångspunkt är att all produktion ska vara hållbar, både utifrån ett miljömässigt och ett socioekonomiskt perspektiv. Konsumenter ska ha rätt att ställa krav på och få information om hur en vara har producerats. Samtidigt kan låginkomstländer ha svårt att producera kvalitetsprodukter som klarar kraven. Det kan därför ofta uppstå konflikter när hög- och medelinkomstländer ställer krav på importerade varor. Det påstås ibland även att miljö-, djuromsorgs- och hälsokrav i Nord är förtäckt protektionism, vilket sannolikt stämmer i vissa fall. För att hantera denna utmaning, med bekämpning av fattigdom i fokus, bör jordbruksprodukter från låginkomstländer under en övergångsperiod kunna ges tillträde till marknader i Nord även om alla kvalitetskrav inte efterlevs, så länge grundläggande miljökrav och sociala aspekter beaktas.

Miljömärkning som utgår från att en oberoende part tar fram och kontrollerar kriterierna är ett viktigt redskap i utvecklingen av ett hållbart jordbruk. Den svenska Krav-märkningen är en sådan märkning. I många låginkomstländer finns ännu inte förutsättningar för motsvarande system utan istället har sk deltagardrivna certifieringssystem (Participatory Guarantee Systems, PGS) utvecklats. PGS innebär i korthet att grupper av producenter går samman och beslutar om kriterier och kontrollerar varandra. Systemet förutsätter förtroende mellan konsument och producent.

Naturskyddsföreningen anser:

- att handel är ett verktyg för hållbar utveckling förutsatt socialt hänsynstagande och att miljöpåverkan ingår i varans pris,
- att handelspolitiken ska utvecklas så att den främjar fattigdomsbekämpning, god miljö och en tryggad tillgång till mat,
- att eftersom både privata och offentliga konsumenter ska ha rätt att ställa miljö-, djuromsorgs- och andra kvalitetskrav på alla varor, även importerade, behöver låginkomstländer ges stöd för att kunna leva upp till kraven. Under en övergångsperiod kan låginkomstländer behöva ges tillträde till marknader i Nord även om alla kvalitetskrav inte efterlevs, så länge grundläggande hållbarhetsaspekter beaktas,
- att låginkomstländer utan fungerande marknader ska stödjas att utveckla sådana och under en övergångsperiod ha rätt att skydda sina marknader i syfte att stimulera hållbar inhemsk produktion och utveckling av lokala marknader,

- att tredjepartskontrollerade certifieringssystem ska stimuleras i hela världen,
- att deltagardrivna certifieringssystem, PGS, ska stimuleras i låginkomstländer.

Framtidens jordbruk – ekologisk och agroekologisk produktion

Olika produktionsformer världen över uppfyller förvaltningsprinciperna ovan i olika grad. Naturskyddsföreningen anser att ekologiskt jordbruk är den produktionsform som kommit längst på vägen mot hållbarhet. Med ekologisk produktion avses i Sverige och EU produktionsformer som följer EU:s regler för ekologisk produktion. Dessutom kan produkterna vara Krav-märkta i Sverige. Krav-reglerna följer EU:s regler för ekologisk produktion men har därutöver strängare regler. Reglerna för ekologisk produktion tillåter t ex inte konstgödsel eller kemiska bekämpningsmedel. Ekologisk djurhållning utgår från djurens naturliga beteende och hälsa och djurproduktionen är knuten till marken genom grundregeln att fodret i första hand ska komma från den egna gården eller från gårdar i närheten. I Sverige odlas idag ca 15 procent av åkermarken ekologiskt. Cirka fyra procent av livsmedlen som säljs i Sverige i dag är ekologiska.

Ekologisk produktion bygger i likhet med mycket annat jordbruk på agroekologi, som är både ett praktiskt jordbrukssystem och ett växande forskningsområde. Bön- ders erfarenhet och kunskap om ekologi är grundstenar. Agroekologisk odling utgår från platsens förutsättningar, t ex klimat, jordart och naturliga fiender till skadegörare, och förutsätter inte användning av kemiska insatsmedel. Man använder t ex kompost, kvävefixerande grödor, samodling och biologiska bekämpningsmedel istället för kemiska insatsmedel. Detta skiljer agroekologisk odling från kemikaliejordbruket, som bygger på regelbunden användning av kemiska insatsmedel som konstgödsel och pesticider. Däremot kan man i ett agroekologiskt jordbruk undantagsvis spruta eller konstgödsla som en punktinsats. Fosforfattiga jordar i exempelvis delar av Afrika kan behöva en enskild giva för att produktionen ska komma igång.

En stor del av världens småbrukare odlar agroekologiskt. Många av dem använder inga kemiska insatsmedel, delvis p g a att man inte har råd och odlingen är därmed i praktiken ekologisk, men certifieras inte. Andra odlare har inte heller råd att köpa insatsmedel men använder inte agroekologiska metoder i tillräcklig omfattning och jordarna riskerar då att utarmas. För Sverige och svenska lantbrukare anser föreningen att det redan nu finns goda förutsättningar för tillämpning av de agroekologiska principerna och på sikt en god möjlighet att utveckla ett helt ekologiskt jordbruk.

Naturskyddsföreningen anser:

- att hela världens jordbruk ska genomsyras av de agroekologiska principerna,
- att jordbruket i Sverige ska vara ekologiskt senast 2050,
- att riksdagen antar ett mål om att minst 50 procent av åkermarken ska vara ekologiskt odlad 2030,
- att riksdagen antar ett mål om att minst 80 procent av offentlig konsumtion i Sverige ska vara ekologisk år 2030,
- att miljöersättningen till ekologisk odling inom ramen för EU:s jordbrukspolitik ökar,

- att svenskt och europeiskt bistånd ska stimulera jordbruksutveckling som vilar på de agroekologiska principerna,
- att forskning, metodutveckling, utbildning och rådgivning om agroekologisk och ekologisk produktion ska öka kraftigt.

Jordbrukets belastning på ekosystemen

– förslag till åtgärder

Biologisk mångfald

Världen över utgör jordbrukslandskapet livsmiljö för en rik biologisk mångfald, med både vanligt förekommande arter och hotade. Artrikedomen är både en stödande ekosystemtjänst i sig och grunden för många andra tjänster som pollinering, vattenrening, kolets kretslopp, kvävefixering och nedbrytning av organiskt material. En rik biologisk mångfald bidrar till att dämpa klimatförändringarna och är dessutom en förutsättning för anpassning till oundvikliga klimatförändringar.

Förlust av biologisk mångfald i odlingsystemen pågår världen över, men takten och orsakerna skiljer sig åt. Det handlar bl a om igenväxning, överbetning och ökad användning av kemiska bekämpningsmedel. Den europeiska miljömyndigheten, EEA, visar att odlingslandskapets variation av växter och djur fortfarande minskar och är hårt ansatt av intensiva produktionsmetoder men även av igenväxning. Eftersom ca hälften av den europeiska landytan är jordbruksmark är produktionsmetoderna centrala för utvecklingen av biologisk mångfald.

I Sveriges odlingslandskap (sju procent av landets yta) finns nära hälften av Sveriges växter och däggdjur, alla kräl- och groddjur, en fjärdedel av de fåglar som häckar i Sverige, hälften av alla Sveriges insekter samt många moss-, lav- och svamparter. Nära hälften av Sveriges rödlistade arter är knutna till odlingslandskapet och enligt Art-databanken har tillståndet försämrats. Tidigare vanliga arter som sånglärka, stare, klätt och slättergubbe blir allt färre.

Hoten mot den svenska biologiska mångfalden står att finna i såväl förändrade brukningsformer, där ängsbruk och bete på magra naturbetesmarker försvunnit och ersatts av ett allt för intensivt och ensidigt jordbruk, som färre betande djur och nedlagda jordbruk i särskilt skogs- och mellanbygder. För att bevara odlingslandskapets arter krävs att variationen i landskapet ökar genom bl a fler landskapselement (t ex gärdsgårdar, diken och åkerholmar), naturbetesmarker och ängar. Dessutom behöver hävden av dessa förbättras och användningen av kemiska bekämpningsmedel upphöra. För att klara mångfalden måste man vid planering ha ett landskapsperspektiv som innefattar både jord- och skogsbruk. Möjligheten för arter att sprida sig i landskapet behöver stärkas t ex gällande arter från tidigare sydliga lövskogar som idag lever i naturbetesmarker och alléer. En biologisk infrastruktur för att sprida dessa in i restaurerade lövskogar måste skapas och involverar även jordbruket.

Svenska ekologiskt odlade åkrar har ca 30 procent rikare biologisk mångfald än konventionellt odlade tack vare avsaknad av kemiska bekämpningsmedel, varierade växtföljder och balans mellan växtodling och djurhållning.

Biologisk mångfald handlar också om den brukade mångfalden, d v s jordbrukets kulturväxter och husdjur. För ca 100 år sedan var det ett hundratal grödor som försörjde världen. Idag dominerar fyra grödor stort – vete, soja, ris och majs. Utöver att det är färre grödor som odlas så är det dessutom färre sorter av varje gröda. Att den odlade mångfalden minskar, ökar sårbarheten i odlingen. Om en och samma gröda

odlas överallt, och det dessutom är samma sort, påverkas alla odlingar på samma sätt när vädret slår fel, skadedjur angriper eller marken lider av näringsbrist.

Genomgående blir det allt svårare att få tillgång till sortmaterial som lämpar sig för de lokala förutsättningarna, som klimat och jordart, p g a att växtförädlingen domineras av ett fåtal stora internationella aktörer, vilka inte ser de regionala marknaderna som tillräckligt lönsamma. Att utsädesmarknaden domineras av ett fåtal starka aktörer är problematiskt även ur konkurrens-, demokrati- och maktperspektiv.

Redan idag borde sort- och rasbevarande och förädling i mycket högre omfattning ha som mål att klara förändrade omvärldsfaktorer, t ex ett förändrat klimat. Nuvarande sorter och raser är i hög grad förädlade för produktionssystem som förutsätter stora mängder insatsmedel, högavkastande jordar och att djuren lever kort tid, inte rör sig på ett naturligt sätt och i många länder behandlas förebyggande med hormoner och antibiotika. Förädling av sorter och raser som passar lägre intensitet och/eller ekologisk produktion har inte prioriterats.

Naturskyddsföreningen anser:

- att odlingslandskapets vilda och brukade mångfald ska öka,
- att användningen av kemiska bekämpningsmedel i jordbruket ska upphöra (se vidare under Kemikalier),
- att svensk ekologisk produktion ska stimuleras eftersom den gynnar biologisk mångfald,
- att ersättningarna inom ramen för EU:s jordbrukspolitik till åtgärder för biologisk mångfald ska stärkas.

För att odlingslandskapets vilda flora och fauna ska gynnas anser Naturskyddsföreningen:

- att arealen och den kvalitativa hävden av ängs- och naturbetesmark ska öka,
- att värdefulla livsmiljöer – t ex åkerholmar, diken, gärdesgårdar, bryn och kantzoner för vilda växter och djur i odlingslandskapet – ska bevaras och stärkas,
- att dammar och mindre våtmarker ska återskapas i jordbrukslandskapet,
- att spridningsvägar för vilda djur och växter ska stärkas.

För att den brukade mångfalden, d v s jordbrukets kulturväxter och husdjur, ska gynnas anser Naturskyddsföreningen:

- att den brukade mångfalden i jordbruket ska öka. En stor variation bland såväl kulturgrödor, grödsorter som husdjursraser behövs,
- att stödet till bevarande av hotade kulturväxter samt för hållande av jordbrukets hotade husdjursraser i Sverige ska öka,

- att de svenska forskningsanslagen för bevarande och utveckling av brukad mångfald ska öka,
- att tillgängligheten till utsäden som är anpassade för lokala odlingsbetingelser och produktionssystem ska säkerställas,
- att den gemensamma nyttjanderätten av genetiska resurser, t ex rätten att förädla, spara och byta utsäde, ska stärkas,
- att satsningar på oberoende växtförädling för agroekologiska odlingsbetingelser ska stimuleras,
- att stöd till upprättande och upprätthållande av fröbanker ska öka,
- att EU:s utsädesregler ska tillåta fler sorter anpassade till lokala förutsättningar.

Kemikalier

Med begreppet kemikalier avser Naturskyddsföreningen i detta sammanhang jordbrukskemikalier och miljögifter som finns i eller tillförs åkermarken, t ex kemiska bekämpningsmedel och kadmium.

Kemikaliefrågan i jordbruket handlar framför allt om kemiska bekämpningsmedel men även om andra miljögifter som t ex kadmium. De kemiska bekämpningsmedlen används för att bekämpa ogräs, insekter och svampsjukdomar. Skadetrycket avgörs av såväl produktionssystemets utformning som det lokala klimatet. Varma och fuktiga förhållanden ger t ex större problem med svampsjukdomar. Bekämpning sker också med biologiska bekämpningsmedel som också i vissa fall kan påverka miljön negativt.

Statistiken över den kemiska bekämpningsmedelsanvändningen baseras oftast på mängden verksamt ämne (aktiv substans). Det är ett trubbigt mått, eftersom olika medel har helt olika dosering och mängden säger heller inget om skadlighet för miljö och hälsa. I statistiken ingår all åkermark, även mark som odlas ekologiskt och gräsvallar som har lägre behov av kemisk bekämpning. I norra Europa är användningen av bekämpningsmedel lägre än i många andra länder vilket förklaras av små arealer av bekämpningsintensiva grödor och ett kallare klimat. Sverige har i jämförelse med våra EU-grannar fler godkända bekämpningsmedel. Användningen i Sverige på den bekämpade arealen är större än i t ex Danmark.

Bekämpningsmedelsanvändningen påverkar inte enbart de ogräs eller skadeinsekter man vill åt, utan även t ex nyttoinsekter, som pollinerare och markorganismer. Dessutom riskerar rester av bekämpningsmedel i vatten och livsmedel påverka människors hälsa. Gränsvärdena för resthalter i livsmedel bestäms av såväl analysmöjligheter som politiska kompromisser. En bekämpningsmedelsrest studeras i taget utan att hänsyn tas till eventuella kombinationseffekter. Huruvida ämnet är hormonstörande tas inte med i riskbedömningen. Användningen av bekämpningsmedel i grödor med högt växtskyddsbehov går mot att man använder flera olika preparat för att varje rest ska hamna under gränsvärdena.

Många av de farliga preparat som är förbjudna i den industrialiserade världen an-

vänds fortfarande i Syd. Särskilt i samband med produktion av exportgrödor som bomull, bananer och snittblommor används stora mängder bekämpningsmedel vilket allvarligt drabbar miljön, ekosystemen och människorna i dessa länder.

Utöver pesticider finns flera andra kemikalier som är problematiska i jordbruket. En källa för tillförsel av miljögifter till åkermarken är slam från reningsverk. Särskilt allvarlig är tungmetallen kadmium, som kan tas upp av grödorna och har negativa hälsoeffekter. Kadmium tillförs också åkermarken via luftnedfall (den största tillförselkällan i Sverige) samt som en förorening i fosforgödselmedel och indirekt via foder.

Även tillsatser till livsmedel är kemikalier. Många tillsatser är onödiga och bör inte ingå i mat. Andra är däremot nödvändiga och behövs för att maten ska vara säker. Tillsatser kan förlänga hållbarheten på maten och minska det resursslösande svinnet. För krav rörande tillsatser, livsmedelsförpackningar och dylikt hänvisas till Naturskyddsföreningens miljögiftspolicy.

Enligt de agroekologiska principerna motverkas skadegörare i första hand med hjälp av åtgärder som t ex gynnsamma växtföljder och smarta odlingsmetoder. Kemiska bekämpningsmedel kan emellertid användas i enstaka fall t ex vid mycket omfattande insektsangrepp. I det certifierade ekologiska jordbruket däremot är det inte tillåtet att använda kemiska bekämpningsmedel.

Naturskyddsföreningen anser:

- att jordbrukets kretslopp och produkter ska vara fria från föroreningar,
- att användningen av kemiska bekämpningsmedel ska avvecklas i hela världens jordbruk. Förutsatt att agroekologiska principer är vägledande, kan kemisk bekämpning undantagsvis accepteras i icke ekologisk produktion,
- att hela det svenska och europeiska jordbruket ska vara ekologiskt, vilket innebär att all användning av kemiska bekämpningsmedel ska upphöra snarast,
- att den svenska skatten på bekämpningsmedel omgående ska höjas till cirka halva produktpriset, differentierad utifrån preparatens farlighet för hälsa och miljö; skatten kan omvandlas till en avgift och medlen kan behöva återföras, särskilt i de fall som full ersättning för kollektiva nyttigheter inte ges,
- att all spridning av avloppsslam i Sverige snarast ska upphöra. Tills dess behöver miljöbalken stärkas så att kommuner får möjlighet att utfärda generella förbud mot slam användning,
- att all direkt antropogen nytillförsel av kadmium till åkermarken ska upphöra samtidigt som åtgärder krävs för att stoppa indirekt spridning av kadmium, t ex via luft,
- att en svensk skatt på kadmium som är minst fördubblad ska återinföras,
- att det svenska miljömålssystemet omgående behöver kompletteras med etappmål för snabb utfasning av kadmium.

Klimatpåverkan och klimatanpassning

Liksom resten av samhället står jordbrukssektorn inför en dubbel klimatutmaning; att minska utsläppen och samtidigt anpassa produktionssystemen till de nya förutsättningar som klimatförändringarna orsakar, t ex temperaturförändringar, högre nederbörd eller mer omfattande torrperioder. Klimatförändringarna påverkar grödor, djur och naturliga system på många olika sätt men forskningen är fortfarande oklar över omfattningen och de exakta konsekvenserna. Klart är emellertid att hela världens livsmedelsproduktion och levnadsförhållanden kommer att drabbas och i synnerhet de människor som redan lever i fattigdom. För många utvecklingsländer spelar jordbrukssektorn en nyckelroll i fattigdomsbekämpningen. Att anpassa produktionssystemen till klimatförändringarna kräver stora förändringar inom såväl själva jordbruket som förädling och konsumtion. Att skapa hållbara system kommer att vara avgörande för att klara de utmaningar som klimatförändringarna för med sig. Centrala frågor är att gynna ett mångfaldsbaserat jordbruk som nyttjar lokalt anpassade sorter, grödor och raser med egenskaper som tålighet mot torka och värme, samt genom att främja en mångfald av brukarsystem.

Jordbrukssektorn står för omkring 14 procent av de globala utsläppen av växthusgaser (räknat som koldioxidkvivalenter). I denna siffra finns ett stort mått av osäkerhet och dessutom ryms inte alla utsläpp som sektorn orsakar. Tillkommer gör exempelvis utsläpp från energianvändning, transporter, produktion av konstgödsel samt förändrad markanvändning (från avskogning för att bereda plats åt åkermark). I Sverige är jordbrukets andel något mindre, ca 12 procent av de samlade svenska utsläppen av växthusgaser. I första hand utgörs utsläppen av lustgas och metan. Djurhållningen är den enskilt största källan till dessa utsläpp och bidrar med i stort sett all metan (i första hand från idisslarnas ämnesomsättning) och en del av lustgasen (gödsel). Även markanvändningen orsakar lustgasutsläpp. När kväveföreningar bryts ner i marken bildas lustgas. Ju större mängd kväve i produktionssystemet desto högre risk för lustgasutsläpp. Men jordbruket orsakar också omfattande utsläpp av koldioxid genom förbränning av fossila bränslen (t ex traktordiesel och tillverkning av konstgödsel) och genom förlust av organiskt material från marken (minskad mullhalt).

För att minska jordbrukets klimatpåverkan är det centralt att minska djurantalet (framförallt idisslare). Färre djur skulle dels minska själva djurens klimatpåverkan (metan och lustgas) och dels minska behovet av foderproduktion (som tränger undan produktion av livsmedel som går att äta direkt men också minskar utrymmet för produktion av bioenergigrödor). Idisslare orsakar större utsläpp av växthusgaser än enkelmagade djur (t ex kyckling) men idisslare har samtidigt fördelar på andra miljöområden. Betande djur behövs för att bibehålla biologisk mångfald, vilken är en stomme i ekosystemtjänsterna. En annan fördel är att idisslare äter grovfoder som inte människan kan äta direkt, medan enkelmagade djur i hög grad föds upp på spannmål och proteinfoder.

Klimatpåverkan och andra miljöeffekter av produktion kan relateras såväl till kilo

producerad vara som till använd yta. Inget av måtten ger en fullständig bild av inverkan på ekosystemen. Om man enbart relaterar till kilo producerad vara försvinner systemperspektivet, medan relationen till enbart yta i sin tur bortser från produktions-effektivitet. För att spegla den totala miljöpåverkan och hantera samtliga miljöproblem behöver båda måtten användas och sådana faktorer som optimal markanvändning ingå i analysen.

Minskad köttproduktion medför givetvis minskad köttkonsumtion i länder som Sverige där konsumtionen är hög. Idag är hälften av den totala mängd kött svensken äter importerad. För att nå Naturskyddsföreningens mål om att sikta mot växthusgasutsläpp nära noll år 2030, är det centralt att minska produktion och konsumtion av kött.

Jordbruket kan även ha en roll som kolsänka, d v s lagra in kol i mark och vegetation under lång tid och på så sätt motverka klimatpåverkan. Forskningen visar att inlagringspotentialen i teorin är hög, men att praktiska och ekonomiska faktorer innebär att inlagringen under överskådlig tid endast kan bli marginell. Dock är det centralt att öka inlagringen i så stor utsträckning som möjligt, vilket kan ske genom förändrade odlingsåtgärder, skötsel av betesmarker, restaurering av mulljordar och degraderad mark samt förbättrad vattenhushållning. I den ekologiska produktionen ingår många odlingsåtgärder som ökar mullhalten, som odling av fleråriga grödor och användning av stallgödsel, varför man efter omställning till ekologisk produktion ser att markens kolförråd ökar. En ökad halt organiskt material i jorden, d v s kol, bidrar även till andra positiva effekter som ökad vattenhållande förmåga, förbättrad markstruktur och näringstillförsel.

Det är inte enbart primärproduktionen som orsakar utsläpp av växthusgaser, även förädlingen, distributionen och handeln med livsmedel bidrar med en mindre del av matens klimatpåverkan. Av de svenska hushållens samlade klimatpåverkan kommer ca en tredjedel från livsmedlen. Köttkonsumtionen står för en betydande del. Att låta spannmål gå via djuren istället för att konsumeras direkt är en ren energiförlust. UNEP uppskattar att energimängden som går förlorad skulle kunna föda 3,5 miljarder människor. Att äta mer vegetariskt och ekologiskt, slänga mindre mat och inte köra bil till affären är viktiga faktorer för att minska matens klimatpåverkan.

Dagens biobränsleproduktion från det svenska jordbruket är mycket begränsad och uppgår till cirka 2 TWh per år. Spannmålsbaserad etanol står för nästan hälften och halm, spannmål, ved och salix till förbränning bidrar tillsammans med ungefär lika mycket. Rapsbaserad biodiesel (RME) ger cirka 0,2 TWh. Biogas baserad på gödsel och energigrödor ger idag ett marginellt bidrag, under 0,1 TWh.

Fördelar och nackdelar med biobränsleproduktion debatteras flitigt på global nivå. Vid etanolproduktion i Syd, till exempel av sockerrör, kan odlingen konkurrera om mark för matproduktion, orsaka avskogning och bidra till att jordlösa fördrivs från produktiv mark. Det avgörande i dessa fall är de samlade miljö- och sociala effekterna; vissa biobränslen är bra, andra inte. All produktion, oavsett syfte och användningsområde, ska underställas samma krav vad gäller konsekvenser för miljö och sociala förhållanden.

Naturskyddsföreningen anser:

- att utsläpp av växthusgaser från ett hållbart jordbruk ska vara nära noll i Sverige år 2030 och nära noll globalt år 2050,
- att metan- och lustgasutsläpp från jordbruket ska minska genom t ex färre djur, bättre regional fördelning av animalieproduktionen för bättre kvävenyttjande, återställande av mulljordar till våtmarker, samt förbättring av stallar, gödselhantering och foderutnyttjande,
- att styrmedel för minskad köttkonsumtion i Sverige ska införas, som sätter ett pris på produktionens klimatpåverkan och inverkan på biologisk mångfald,
- att eftersom produktion och användning av kvävekonstgödsel ger stora växthusgasutsläpp, ska kvävebehovet i första hand tillgodoses med biologiskt fixerat kväve,
- att den svenska skatten på kväve i konstgödsel ska återinföras, dubblas och sedan succesivt höjas; skatten kan omvandlas till en avgift och medlen kan behöva återföras, särskilt i de fall som full ersättning för kollektiva nyttigheter inte ges,
- att odlingsåtgärder som ökar kolbindningen ska stimuleras,
- att jordbruket ska bli oberoende av fossil energi, och att lösningar som stimulerar detta ska stödjas,
- att den svenska koldioxidskatten på drivmedel inom jordbruket och trädgårdsnäringen ska höjas så att den jämföras med koldioxidskatten för övriga näringar; skatten kan omvandlas till en avgift och medlen kan behöva återföras, särskilt i de fall som full ersättning för kollektiva nyttigheter inte ges,
- att jordbruket ska producera mer bioenergi och att svensk odling av bioenergi-grödor och produktion av biogas ska stimuleras genom stöd via t ex landsbygdsprogrammet; t ex investeringsstöd och miljöersättningar,
- att en ökad produktion av biomassa för energiändamål inte får undergräva livsmedelstryggheten eller ekosystemens produktionsförmåga, minska den biologiska mångfalden eller leda till skador på folkhälsan eller andra svåra sociala konsekvenser,
- att forskningen om klimatförändringarnas effekter på global livsmedelstrygghet ska stärkas,
- att internationellt bistånd, forskning och utbildning ska inriktas både på att minska jordbrukets nettoutsläpp av växthusgaser och på att anpassa odlingssystemen till att klara framtida klimatförändringar.

Växtnäring – kväve och fosfor

Kväve och fosfor är essentiella näringsämnen för växter och djur, t ex bildas inte proteiner utan tillräckligt med kväve. Med skörd från åkermarken förs näring bort från

jorden och måste tillföras. Detta sker genom gödselmedel som konstgödsel och stallgödsel eller odling av kvävefixerande grödor. Det är centralt för lantbruket att hushålla och cirkulera växtnäring. Kretsloppen mellan stad och land är idag mycket bristfälliga och behöver slutas.

Risken för förluster av växtnäring ökar när mycket näring cirkulerar i systemet. Förlusterna riskerar också att öka då arealen att sprida gödseln på är för liten, spridning sker vid fel årstid eller med felaktiga metoder. Läckage till sjöar och hav beror också på landskapsförändringar som utdikning och uträtning av vattendrag. Dessutom finns idag en regional obalans vad gäller växtodling och djurhållning med koncentration av djur i bl a läckagebenägna områden.

För att minska förlusterna av växtnäring kan såväl lagstiftning som ekonomiska styrmedel användas. Det har funnits miljöskatter på både kväve och fosfor men de har tagits bort.

Naturskyddsföreningen anser:

- att ett effektivt utnyttjande av växtnäring kräver kretslopp med hög återföring av växtnäring från samhället och luftfixerat kväve. Konstgödsel och långväga transporterat foder ska därför undvikas att föras in i systemet,
- att djurhållning och växtodling ska integreras för bättre nyttjande av växtnäring. Ekologisk produktion gynnar denna integrering och ska stimuleras.

Kväve

Kväveläckage är kopplat till flera olika miljöproblem såsom övergödning av sjöar och vattendrag, klimatpåverkan (lustgas), nitrat i grundvatten och bildning av marknära ozon. Jordbruket står för ungefär 90 procent av alla utsläpp av ammoniak till luft som förutom övergödning och försurning leder till bildandet av sekundära partiklar som påverkar människors hälsa.

Under de senaste hundra åren har kvävet kretslopp påverkats radikalt av mänsklig aktivitet och i synnerhet av jordbruksproduktionens ökade användning av konstgödsel. I Europa förs idag tre gånger så stora mängder reaktivt kväve in i kvävekretsloppet som för hundra år sedan. Samhällskostnaderna av användningen av konstgödsel i Europa har beräknats uppgå till mellan 20 och 150 miljarder euro per år enligt forskningssyntesen ”The European Nitrogen Assessment” som genomförts av 200 experter från 21 länder. Samhällets kostnader bedöms därigenom vara långt högre än vad lantbrukarna som kollektiv tjänar på att använda konstgödsel.

I Sverige märks jordbrukets ineffektiva kväveanvändning t ex i ett övergött Östersjön. 45 procent av det kväve från Sverige som når Östersjön kommer från jordbruket. De flesta är överens om att lägre kvävenivåer i systemet, växtföljder med fleråriga grödor och jämnare regional fördelning mellan djurhållning och växtodling, minskar läckagerisken. Allt detta är delar av ekologisk odling.

Naturskyddsföreningen anser:

- att mängden kväve i produktionssystemen ska minska kraftigt och effektiviteten i kväveutnyttjandet ska öka,
- att kvävebehovet i första hand ska tillgodoses med biologiskt fixerat kväve genom att använda stallgödsel och kvävefixerande grödor. Förutsatt att agroekologiska principer är vägledande kan användning av kvävekonstgödsel undantagsvis accepteras i icke-ekologisk produktion,
- att kvävefixerande baljväxter i svensk vallodling ska stimuleras genom t ex landsbygdsprogrammet,
- att svensk djurhållning företrädesvis ska bedrivas i områden med lägre risk för kväveläckage, t ex inlandets skogs- och mellanbygder,
- att växtföljder med t ex långliggande vallar ska stimuleras i svenska läckagebenägna områden,
- att den svenska skatten på kväve i gödselmedel ska återinföras, dubblas och sedan successivt höjas; skatten kan omvandlas till en avgift och medlen kan behöva återföras, särskilt i de fall som full ersättning för kollektiva nyttigheter inte ges.
-

Fosfor

Fosfor är en ändlig resurs som finns i jordskorpan. Den mer lättillgängliga fosfor beräknas vara slut om ca 100 år. Fosfor finns dock kvar i ekosystemen men i form av exempelvis sediment på havsbotten. I Sverige är åkermarkerna unga i jämförelse med många andra länder och innehållet av fosfor är i jämförelse högt men det är ofta hårt bundet och därmed inte så växttillgängligt. Genom ett rikt markmikroliv frigörs fosfor som växter kan ta upp. Fosfor i konstgödsel är i lättillgänglig form. I många delar av världen är jordarna fosforfattiga och måste gödslas för att kunna odlas.

Reningsverkens avloppslam innehåller mycket fosfor och får idag spridas på åkermark trots höga halter av miljögifter (se vidare under Kemikalier). Rena kretslopp är en avgörande fråga för ett hållbart jordbruk eftersom näringen måste återföras till odlingsmarken.

Läckage av fosfor från jordbruket övergöder omgivande vatten. Det svenska fosforläckaget till haven orsakas till ungefär hälften av mänsklig aktivitet. Därav bidrar jordbruket med ca 40 procent och resten kommer från avlopp, främst enskilda avlopp.

Den tidigare miljöskatten på fosfor togs bort i början på 1990-talet då effekten var liten. Istället regleras tillåten giva genom lagstiftning, både djurtäthetsregler och nitratdirektivet.

Naturskyddsföreningen anser:

- att fosforbalans ska råda lokalt så att inte mer fosfor tillförs än vad den växande grödan kan ta upp,

- att ett rikt markmikroliv ska främjas för att göra fosfor växttillgängligt,
- att användningen av fosforkonstgödsel ska undvikas. Förutsatt att agroekologiska principer är vägledande kan användning av fosforkonstgödsel undantagsvis accepteras i icke-ekologisk produktion,
- att återföring av samhällets växtnäring till jordbruket ska möjliggöras utan att miljögifter sprids till åkermarken (se vidare under Kemikalier),
- att teknikutveckling och forskning för återföring av ren fosfor ska stimuleras,
- att skyddszoner mot diken och vattendrag ska inrättas i syfte att hindra ytavrinning av fosfor.

Mark – användning och kvalitet

Jordbruksmarken, dvs åker-, betesmark och ängar, är i ett globalt perspektiv hårt ansträngd. Världens odlade yta har ökat med 12 procent de senaste 50 åren. Den bevattnade ytan har fördubblats under samma period. Under tiden har den samlade världsprодукtionen av jordbruksprodukter mer än fördubblats, främst tack vare skördeökningar per ha.

Utöver att mycket odlingsmark förstörs på felaktiga brukningsmetoder, går värdefull åkermark förlorad till väg- och husbyggen. Den minskande åkerytan ska i framtiden producera allt mer – inte bara mer mat utan fler typer av produkter och tjänster, energi, biologisk mångfald, fibrer osv. Den ökande efterfrågan på mark märks i såväl höjda markpriser som länders eller privata företags investering i mark utomlands för att tillgodose sitt eget behov av olika produkter.

Hur marken används är centralt i diskussionen om det hållbara jordbruket. Jordbruksproduktionens miljöpåverkan kan relateras till såväl kilo producerad vara som till ytenhet. Dessa två angreppssätt ställs ibland emot varandra men de bidrar med olika perspektiv och är lika relevanta att ha med i diskussionen. Vad som är det mest effektiva ur miljöhänseende beror på vilket systemperspektiv man har. Frågan avgörs av om den studeras på gårdsnivå, svensk eller global nivå. En annan avgörande faktor är om konsumtionsaspekten tas med.

Markrättigheter är i många länder en stor stridsfråga. Trots numera existerande globalt överenskomna frivilliga riktlinjer för investeringar i land, fiske och skog (the Voluntary Guidelines on Land Tenure, Fisheries and Forestry) finns stor oro bland det civila samhällets organisationer i Syd att aktörer som investerar i mark (t ex nationer, internationella företag, pensionsfonder) gör detta utan att tillräcklig hänsyn tas till miljöpåverkan och den lokala befolkningens rättigheter. Möjligheten att försvara, utkräva och utöva sin rätt att bruka marken kan för många bönder, i synnerhet kvinnor, vara avgörande för att ta sig ur fattigdom. Oklara markrättigheter riskerar att hämma investeringar i långsiktigt nyttjande av naturresurser och skapa osäkra förutsättningar för människor som lever i fattigdom.

Även åkermarkens kvalitet är hotad. Lägre mullhalter, erosion, föroreningar, packningsskador, försaltning m m är ökande problem och kan ge lägre eller uteblivna skördar. *Naturskyddsföreningen anser:*

- att åker-, ängs- och naturbetesmark ska bevaras och dess produktionsförmåga ska bevaras och förbättras,
- att åker-, ängs och naturbetesmark ska skyddas från exploatering från andra syften än jordbruksproduktion,
- att åkermarken i första hand ska användas för att uppnå hållbar livsmedelstrygghet, men om det inte krävs ska åkermarken nyttjas för att producera andra nyttor, t ex energi och biologisk mångfald,
- att för framtida försörjningsbehov ska åkermarken användas resurseffektivt och i högre grad producera sådant som människor kan äta direkt. Detta innebär att t ex spannmål i högre grad ska användas som människoföda direkt och djur främst födas upp på annat, t ex gräs och sådant som djuren själva kan leta rätt på, samt restprodukter,
- att samma miljövillkor ska ställas på all odling, oavsett vad produkten ska användas till,
- att åkermarkens innehåll av organiskt material ska öka,
- att mulljordar inte ska brukas på grund av den klimatpåverkan som då uppstår,
- att kompostering är ett viktigt verktyg för att öka halten organiskt material i marken, särskilt i lågproducerande jordar i Syd,
- att gifter som anrikas eller förstör markmikrolivet inte ska tillföras marken (se vidare under Kemikalier),
- att lokalbefolkningens och lantbrukares rätt att bruka mark ska säkerställas enligt gällande internationella avtal och riktlinjer.

Vatten

Förvaltningen av vattenresursen är en nyckelfaktor för en hållbar produktion. I ett globalt perspektiv är vattenbrist ett ökande problem som inte sällan leder till konflikter och i klimatförändringens spår blir utmaningarna allt fler. I många stora floder finns bara några få procent av tidigare vattenvolymer kvar och vissa floder når inte längre fram till havet hela året. Stora sjöar har krympt och hälften av alla våtmarker i Europa och Nordamerika har försvunnit. I många delar av världen räcker nederbörden för att klara jordbrukets vattenbehov. På andra ställen krävs bevattning och inte sällan sker den på ett ohållbart sätt. I många områden tär man på grundvattnet för att bevattna jordbruket. Det behövs mycket vatten i jordbruket, särskilt när det gäller att producera animalier, men även för t ex frukt och grönt.

I Sverige är vattenbrist sällan ett problem mer än lokalt och tillfälligt. Däremot är

för stora nederbörds mängder vid fel tidpunkt ofta ett problem, som troligen kommer att öka med klimatförändringarna.

Det handlar inte bara om mängden vatten utan även om kvalitetsproblem. I stora delar av t ex Nederländerna är höga halter av nitrat i dricksvatten ett hälsoproblem. Nitraten kommer från gödselhanteringen i jordbruket. I stora delar av världen är vattenresursen förorenad av bekämpningsmedelsrester.

Naturskyddsföreningen anser:

- att jordbrukets nyttjande av vatten inte får gå ut över ekosystemens funktion och varken ska tära på eller förorena vattenresurser,
- att jordbrukets användning av vatten ska effektiviseras genom utveckling av och stöd till metoder som effektivt skördar regnvatten samt bygger upp och utgår från de lokala vattenresurserna,
- att vatten i områden med vattenbrist i första hand ska användas för att öka livsmedelstryggheten,
- att användning av kemiska bekämpningsmedel i såväl inre som yttre vattenskyddsområden i Sverige ska förbjudas.

Andra centrala frågor för jordbruket

Utöver de angelägna åtgärdsområden som redovisats ovan, finns flera antingen horisontella eller kompletterande områden där åtgärder också krävs för att jordbruket ska utvecklas mot hållbarhet. Några centrala frågor presenteras nedan.

Djurhållning

På många håll i världen brister djurhållningen. Sverige har en av världens tuffaste och bästa djurskyddslagstiftningar, som med fördel kan spridas till andra länder. Trots detta har en stor del av lantbrukets husdjur även i Sverige inte möjlighet att utöva sina naturliga beteenden, t ex födosöka eller böka i marken.

Den viktigaste frågan då det gäller djurhälsa är hur djuren hålls. Storleken på produktionsenheten påverkar, men gruppstorleken, dvs sektionering och djurflöden, är avgörande snarare än gårdens totala storlek. Djurhållningssystem som inte tar hänsyn till djurens behov har ökat riskerna för smittor och lett till förebyggande, rutinmässig användning av antibiotika i många länder. Sverige förbjöd antibiotikaanvändning i tillväxtstimulerande syfte redan år 1986 och har systematiskt byggt upp ett gott hälsoläge genom att satsa på förebyggande arbete. EU förbjöd antibiotika i tillväxtstimulerande syfte år 2006.

I många länder finns en tradition av handel inom och mellan länder med levande djur medan Sverige har en tradition av integrerad produktion, d v s djurhållning med både moderdjur och uppfödning av dess avkommor. Den ökande handeln har inneburit ökade risker för smittspridning inom och mellan länder. Långväga transporter av levande djur utsätter dessutom djur för lidande.

Naturskyddsföreningen anser:

- att lantbrukets djur ska ha ett värdigt liv,
- att lantbrukets djur ska kunna få utlopp för sina naturliga beteenden, som att böka, sandbada, ströva fritt, vara ute och/eller beta under betesperioden,
- att transporter av levande djur på sikt ska upphöra. Därför bör t ex utvecklingen av mobila slakterier stimuleras,
- att antibiotika endast ska användas till sjuka djur,
- att hormoner inte ska användas i tillväxtstimulerande syfte,
- att slakt ska ske värdigt, vilket t ex innebär att djuren ska bedövas innan slakt,
- att utfodringsstrategier som främjar energieffektivitet, ökad klimatprestanda och biologisk mångfald ska främjas,
- att djur i första hand ska födas upp på den mat som de är anpassade för att äta, t ex idisslare ska i huvudsak äta gräs och annat grovfoder och fodersöka på marker som inte kan utnyttjas till odling.

Genteknik

Eftersom föreningens genteknikpolicy är under revidering kommer ståpunkter om detta föras in i jordbrukspolicyn när genteknikpolicyn är beslutad.

Konsumtion

Vad människor äter är centralt för utvecklingen av ett hållbart jordbruk. Val av livsmedel är avgörande för graden av påverkan på klimatet, övergödningen och spridningen av miljögifter. Till exempel leder en ökad köttkonsumtion till ökade utsläpp av växthusgaser, att stora arealer mark används för foderodling vilket gör att marken undanhålls från annan produktion, ökat näringsläckage och till större spridning av bekämpningsmedel.

Konsumtionen av livsmedel är ojämnt fördelad. I vissa delar av världen, i synnerhet i Europa och USA, överkonsumeras mat (i synnerhet kött) och orsakar sjukdomar hos befolkningen, medan många människor i stora delar av Syd lider brist på kalorier och proteiner. Överkonsumtionen av kött är mycket problematisk ur ett miljöperspektiv, särskilt med hänsyn till klimatförändringen. Vid beräkning av vilken mängd protein som människor behöver måste behovet av mineraler ingå. I många fall är det mineraltillgången som begränsar i vilken utsträckning proteinbehovet kan komma från annat än animalier. Utvecklingen av nya proteinrika vegetariska produkter ökar i Nord. Naturskyddsföreningen har en teknikneutral hållning och bedömer dessa produkter utifrån samma kriterier som andra.

Rörande konsumtion måste även matsvinnet åtgärdas. Svinnet i matproduktionen är stort, ca en tredjedel av all mat som produceras går förlorad genom t ex lagrings-skador, genom att den blir för gammal i affärerna eller slängs i hushållen. I Syd är det främst förluster vid skörd och lagring medan svinnet i Nord främst sker i handels- och hushållsled.

Konsumenternas möjligheter att göra miljöanpassade val måste öka, vilket kräver omfattande informationsinsatser för ökad kunskap. Men allt ansvar för livsmedlens miljö- och hållbarhetsaspekter kan inte läggas på konsumenten utan övriga led, handel, grossister och restaurangsektorn, måste ta ett större ansvar för sitt produktsortiment och inte saluföra livsmedel som vid sin produktion har oacceptabel miljöpåverkan eller djuromsorgsbrister. Dessutom krävs politiska beslut som styr konsumtionen och jordbrukets utveckling.

Naturskyddsföreningen anser:

- att matens pris ska spegla såväl negativ som positiv miljöpåverkan,
- att en större andel av kosten ska vara vegetarisk med ökande andelar baljväxter, linser och grövre grönsaker,

- att konsumtionen av ekologiska produkter ska öka. År 2030 ska minst 80 procent av den offentliga konsumtionen i Sverige vara ekologisk,
- att genomsnittskonsumtionen av animaliskt protein i medel- och höginkomstländer ska minska avsevärt. En hållbar köttproduktion förutsätter inte bara minskad konsumtion utan även val av kött från betande djur och djur uppfödda på restprodukter samt undvikande av kött från djur som fötts upp på sådant som människor kan äta direkt. Svenska konsumenter bör i första hand välja svenskt kött från betande djur i ekologisk produktion, alternativt från naturbetesmarker,
- att styrmedel för minskad köttkonsumtion i Sverige ska införas, som sätter ett pris på produktionens klimatpåverkan och inverkan på biologisk mångfald,
- att matsvinnet ska upphöra,
- att särskilda resurser ska satsas på att motverka förluster i jordbrukets produktions- och lagringsled,
- att det svinn som kvarstår ska användas för produktion av foder eller biogas,
- att konsumenter har rätt att få information om var och hur livsmedlen är producerade, t ex djurhållning och användning av kemiska bekämpningsmedel,
- att kunskapen om matens miljöpåverkan och resurshushållning hos svenska konsumenter ska öka t ex genom ökade resurser till hem- och konsumentkunskapen i skolundervisningen,
- att svensk offentlig sektor ska ställa höga krav på miljö- och djurhänsyn vid all upphandling,
- att grossister, handel och restaurang inte ska saluföra livsmedel som vid sin produktion har oacceptabel miljöpåverkan eller djuromsorgsbrister.

Naturskyddsföreningen

Ge oss kraft
att förändra
Pg.90 1909-2

Naturskyddsföreningen. Box 4625, 11691 Stockholm. Tel
08-702 65 00. info@naturskyddsforeningen.se

Naturskyddsföreningen är en ideell miljöorganisation
med kraft att förändra. Vi sprider kunskap, kartlägger
miljöhot, skapar lösningar samt påverkar politiker och
myndigheter såväl nationellt som internationellt.
Föreningen har ca 192 000 medlemmar och finns i
lokalföreningar och länsförbund över hela landet.

Vi står bakom världens tuffaste miljömärkning
Bra Miljöval.

www.naturskyddsforeningen.se

Bra Miljöval